

Odchod ľudí z mesta – prechodný či trvalý stav na Slovensku?

P. Gajdoš: Departure of People from Town – Temporary or Permanent State in Slovakia? Život. Prostr., Vol. 41, No. 6, 255 – 291, 2007.

The study is directed towards the indication of social-spatial and socio-cultural resources and context of removal of people from towns to their suburban background with an outline of the affects of this process in urban as well as rural environment. This problem is embodied to the framework of the development of the postmodern society and its impacts on social-spatial organization of towns. It points at the peculiarities of town development in the postmodern period in Slovakia with an emphasis on identification of the social and spatial changes. Among the most significant phenomena of these changes belongs the suburbanizational process significantly affecting not only the settlement structure but it significantly reflects also the new social conditions and developmental trends in styles or quality of life. The study outlines the peculiarities in resources, motives and spatial interrelations of the background of suburbanization in Slovakia. It comprehends the term suburbanization not only as an increase of inhabitants in the background of towns but also as a factor influencing the changes of social structure, changes of mood of life and style of life in suburban settlements. It pays special attention to the impacts of suburbanization on social integration of migrants, creation of societies and their social cohesion in suburban rural settlements. It points at the positive and negative features of this process in resource and aim settlements and outlines its possible developmental direction.

Problematika odchodu, úniku z mesta nie je až taká nová, ako sa zdá. Už v 18. storočí sa v Anglicku objavili tendencie opúšťať mestá, medzi zámožnými vrstvami spoločnosti sa stalo módu vlastniť vilu vo vidieckom prostredí a finančne slabšie vrstvy odchádzali z mesta pri neúmernom zvyšovaní nákladov na bývanie. Na odchod do okolia miest však pôsobila nielen romantická príťažlivosť vidieka a vidieckej krajiny, ale aj špinavé a nezdravé prostredie priemyselných miest, ako i možnosť spájania výhod mesta a vidieka. Intenzitou, rozsahom, ale ani zdrojmi a dôsledkami sa to však nedá porovnať s vývojom v 20. storočí, najmä v jeho 2. polovici, hlavne v USA, ale i v západnej Európe. V krajinách strednej Európy (aj na Slovensku) bol tento vývoj oneskorený a intenzifikácia tohto procesu nastala až v 90. rokoch 20. storočia.

Takto orientovaný vývoj miest, prejavujúci sa v priestorovom pohybe obyvateľov z miest do ich zázemia, súvisí s celkovými zmenami v postmoderných spoločnostiach, ktoré mali dôsledky i na sociálno-priestoro-

vú organizáciu miest a ich širších priestorových štruktúr. Niektoré analýzy (Matlovič a kol., 2001; Sýkora, 2003) poukazujú na fakt, že hoci v priebehu 90. rokov prebehli v našich podmienkach najvýraznejšie zmeny vo funkčnom využití, vo fyzických štruktúrach i sociálnej štruktúre obyvateľov v centrách miest, v posledných rokoch prešla najvýraznejšou transformáciou prímestská zóna. K nej treba odhneď priradiť aj vidiecke zázemie miest. Hlavným procesom meniacim prímestskú oblasť a zázemie miest je suburbanizácia zahŕňajúca hlavne bývanie, ale i výrobné či obslužné aktivity. Tento proces významne zasiahol nielen do sídelnej štruktúry, odzrkadľujú sa v ňom aj nové spoločenské podmienky a vývojové trendy v oblasti životných štýlov či kvality života.

Postindustriálne mestá – kríza alebo transformácia

Súčasnú mestá sú konfrontované s výzvami, ktoré vystupujú ako prejavy meniacich sa podmienok vply-

vom politických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych, environmentálnych, či technologických zmien postmoderneho a globálneho obdobia. V novo sa profilujúcej postmodernej civilizácii sú mestá vnímané ako centrá, ktoré generujú vo zväčšenej miere celý rad sociálno-kultúrnych, psychologických a ekologických problémov, ale zároveň sú tiež miestom najkreatívnejších zmien a rozvojových civilizačných impulzov. Mesto sa stáva teritóriom, ktoré na jednej strane prezentuje hlavné konflikty a protirečenia postmoderných spoločností, na druhej strane by práve mestá mali pomôcť zvládať tieto zrýchlené sociálne, ekonomické a civilizačné transformácie.

Relevantné dokumenty zaoberajúce sa stavom postmodernej spoločnosti a jej vývojovým smerovaním konštatujú, že súčasné mestá prechádzajú výraznými zmenami v sociálnych i priestorových štruktúrach, ale aj v ich sociálnej organizácii, ktoré sa spájajú so zmenami v podstate postmoderných spoločností. Reálne existujúce problémy súčasných miest sú však často prekrývané či zastierané zjavnými a neprehliadnuteľnými zlepšeniami, najmä pokiaľ ide o zdravotnú starostlivosť, vybavenie bytov, novú výstavbu bytov, infraštruktúry, diaľnic atď. Na druhej strane však nemožno nevidieť celý rad prehlbujúcich sa negatív mestského prostredia, ako je rast kriminality, chronické zdravotné problémy, stres, sociálne problémy, zvyšovanie dopravného zaťaženia, hluku a znečistenia ovzdušia, sociálnej segregácie atď. Tieto zložité problémy miest sa však chápu ako súčasť celkovej širšej problematiky vývoja civilizácie, jej kultúry a životného prostredia.

Do vývoja miest v rozvinutých krajinách čoraz viac a intenzívnejšie vstupujú nové momenty nielen vývoja ich vnútorných priestorových štruktúr, ale aj celého osídlenia. V poslednom období sa výraznejšie hovorí o konci kvantitatívneho rastu miest z hľadiska počtu obyvateľov, o istej stabilizácii mestského osídlenia a prechode miest na novú vývojovú trajektóriu. Moderné technológie už nepotrebujú koncentrovať veľké množstvá pracovníkov v mestách, aglomeračný efekt podmieňujúci hospodársky rast miest sa vyčerpal. Do popredia vystupuje faktor zdravého životného prostredia ako základ kvality života. Hodnota životného prostredia podporuje renesanciu vidieka. Vidiek sa stáva atraktívnym aj pre umiestňovanie vysokých technológií, ktoré využívajú informačné systémy. Vznikajú tam hospodárske zóny, technologické a industriálne parky.

Vo vývoji miest z hľadiska počtu obyvateľov sa neustále uplatňujú koncentračné i dekoncentračné tendencie zároveň. Prevládnutie jedného či druhého typu lokalizácie obyvateľstva podmieňuje celý rad faktorov (politických, ekonomických, sociálnych a pod.). Ide

o proces, ktorý sa prejavuje v závislosti od meniacich sa podmienok v spoločnosti.

Mestá začínajú strácať obyvateľov jednak v dôsledku rýchleho starnutia ich populácie, ale i sťahovania na vidiek. V súčasnosti je zrejmé, že vývoj miest a ich sociálno-ekonomický rozvoj nemusí byť nevyhnutne spojený s rastom počtu obyvateľov, skôr by malo dochádzať k humanizácii a ekologizácii mestského prostredia, k jeho vnútornej transformácii a ku zmenám vzťahov medzi jednotlivými funkciami mesta, a to i v rámci širších priestorových kontextov.

Menia sa hodnotové orientácie ľudí vo vzťahu k bývaniu i sídelné preferencie. V celej Európe výrazne vzrástol záujem o bývanie v sídlach a územiach s dobrým životným prostredím, v menších lokalitách, z ktorých je však dobrá dostupnosť pracovných, vybavenostných i kultúrno-vzdelávacích mestských centier. Tento trend je často spojený s využívaním miestnych zdrojov, produkciou vlastných potravín, ako aj pokusmi o renesanciu ľudských vzťahov v miestnych spoločenstvách, a predovšetkým s úsilím žiť v kontakte s prírodou a kvalitným životným prostredím. Zatiaľ však tieto trendy narážajú aj na isté problémy, najmä v husto obývaných krajinách. Ide o obmedzené zdroje pôdy, rastúce energetické limity, dopravné náklady, náklady na technické siete atď. Celkové účinky týchto nových trendov nie sú ešte priestorovo, ale ani sociokultúrne jasne vyprofilované a zanalyzované.

Vývoj v stredoeurópskych mestách charakterizuje najmä renovácia ich vnútorných častí a expanzia centrálnych obchodných území. Výrazne do toho zasahuje najmä liberalizácia cien bývania a pôdy. Vytvorili sa tu však už ekonomické podmienky na realizáciu výrazných záujmov jednak nových inštitúcií vznikajúceho trhového prostredia (ako sú banky, úrady, nákupné centrá), jednak zámožnejšej časti populácie, aby si mohla dopriať kvalitné bývanie v atraktívnom prostredí. Odrazom tohto dopytu v urbánom prostredí je na jednej strane renovácia vnútorných častí miest, na druhej strane akcelerácia suburbanizácie, teda odchodu z mesta za bývaním do prímestského a vidieckeho prostredia (Sýkora, 2003).

Sociálne a priestorové zmeny v mestách na Slovensku

Mestá na Slovensku zaznamenali v transformačnom období rad významných zmien súvisiacich však aj s radom problémov, ktorých komplexnejšie sociálno-priestorové analýzy sú zatiaľ neúplné. Ide napr. o okruh problémov spojených s profilovaním novej sociálno-priestorovej štruktúry miest, o rezidenčnú mobilitu, rezidenčnú segregáciu (urýchľovanú prehlbujúcou sa sociálno-ekonomickou diferenciaciou spoločnosti), suburbanizáciu (často divokú, bez poznania

možných sociokultúrnych dôsledkov pre suburbanizované obce), potrebu riešiť problémy centier miest (ktoré sa menia na finančné city), ale i sídlisk a ich revitalizáciu atď.

Súčasný urbánny vývoj na Slovensku je poznačený aj charakterom urbanizačného procesu v predošlom období. Až do konca 80. rokov minulého storočia sa tento proces vyznačoval obmedzovaním a celkovým spomaľovaním prirodzených vývojových tendencií v systéme osídlenia, niekedy dokonca ich deformáciou. Štát mal centralizovanú kontrolu nad všetkými aspektmi bývania, a preto mohol obmedzovať nielen rezidenčnú segregáciu, ale aj suburbanizáciu (Vesselinov, 2004). Až začiatkom 90. rokov v dôsledku spoločensko-politických udalostí sme zaznamenali návrat k prirodzenému vývoju, ale aj zmeny vo vývojových trajektóriách osídlenia na rôznych priestorových úrovniach. Zavedenie trhového prostredia vytvorilo nový režim nerovnosti v oblasti bývania, čo sa premietlo do diverzifikácie podmienok bývania, ale i do preferencie rôznych lokalít. Toto obdobie charakterizuje zastavenie jednak pomerne intenzívnej migrácie do mestských sídel, jednak vyľudňovania vidieckych (malých) obcí, najmä v zázemí miest.

V súčasnosti v mestách, hlavne väčších, zaznamenáme celý rad vnútorných diferencujúcich procesov premietajúcich sa do ich sociálno-priestorovej i funkčnej situácie. Zaznamenáme sociálno-priestorové tlaky segregáčného charakteru, ako aj prehodnocovanie funkčnosti jednotlivých mestských priestorov, v mnohých prípadoch pod tlakom zvýšenej komercializácie. Zároveň v mestách narastajú negatívne sociálno-hospodárske javy, charakterizuje ich nedostatok disponibilného bytového fondu, rast konzumného spôsobu života, sociálno-patologických javov, environmentálnych a dopravných problémov a pod.

Aj u nás sú mestá v súčasnosti ovplyvňované viacerými sociálno-priestorovými procesmi, ktoré majú výrazné sociálno-ekonomické, sociálno-štrukturálne pozadie a predstavujú migračné pohyby za lepšími životnými podmienkami, resp. za bývaním podľa preferovaného životného štýlu. Okrem suburbanizácie ide o gentrifikáciu, migráciu mesto-mesto či tangenciálnu migráciu. Tieto formy sú ovplyvňované profilovaním a veľkosťou sociálnych skupín preferujúcich daný spôsob riešenia podmienok svojho života a bývania (Ouredníček, 2002).

Od druhej polovice 90. rokov sa aj na Slovensku výraznejšie prejavuje práve suburbanizácia. Suburbanizáciou sa spravidla rozumie rast mesta priestorovým rozšírením do okolitej vidieckej a prírodnej krajiny, alebo vytváranie suburbií, špecifických typov sídel v zázemí miest, alebo ide o sťahovanie ľudí z mesta na vidiek. Počet ľudí, ktorí sa sťahujú z mesta do dedín

v okolí, z roka na rok stúpa. Nejde už len o Bratislavu, Košice či iné väčšie mestá (migračné úbytky sú spojené s migračnými prírastkami sídel v ich zázemí), ale už aj o stredne veľké a menšie mestá.

Špecifickým predpokladom takéhoto vývoja osídlenia na Slovensku je i hustá sídelná štruktúra v zázemí miest a tradičné intenzívne vzťahy miest s ich vidieckym zázemím. Táto suburbanizácia nemá formu rozsiahlych priestorovo homogénnych urbanizovaných novotvarov, ale skôr sa prejavuje ako tzv. rozsídľovanie. Na Slovensku suburbanizácia zvyčajne nevedie k vytváraniu nového typu sídel, ale transformuje existujúce. V našom sídelnom kontextu teda nemá zmysel hľadať a definovať typické charakteristiky suburbia ako nového typu sídla vytvoreného suburbanizáciou. Na suburbanizáciu je preto vhodnejšie nazeráť ako na proces, ktorý vedie k vytváraniu nových typov zástavby a využitia územia v rámci existujúcich sídelných štruktúr. Postupne sa do týchto priestorov premiestňujú i kvalitnejšie druhy občianskeho vybavenia a služieb. Všeobecnejšie by sme tento proces (ktorý predstavuje prirodzenú etapu sídelného vývoja) mohli definovať aj ako rast počtu obyvateľov suburbanálnych sídel spôsobený migráciou ľudí z miest do ich vidieckeho zázemia.

Základným rámcem takéhoto vývoja bola transformácia spoločnosti na Slovensku, s čím súvisela jej rastúca diferenciácia, ktorá viedla k príjmovej diferenciácii, ako i diverzifikácii na trhu nehnuteľností. Tieto skutočnosti sa odrazili v odlišných požiadavkách i možnostiach rôznych skupín populácie na bývanie, rovnako z aspektu kvality bývania, ako aj polohy (lokalizácie) bydliska. Rýchle sa zvyšujúcu príjmovú diferenciáciu domácností, transformáciu systému bývania a rastúci vplyv realitného trhu s bytmi možno podľa Sýkora (2001) považovať za hlavné zdroje sociálno-priestorovej diferenciácie v mestách, ktorá stojí i za odchodom z mesta.

Odchod z mesta – zdroje, motívy, súvislosti

Procesy rozmiestňovania (rozsídľovania) obyvateľstva v priestore v závislosti od ich sociálneho statusu, fázy životného cyklu či preferovania určitého životného štýlu sa u nás iba rozbiehajú. Aj suburbanizácia je v našich podmienkach výrazne selektívna, tak priestorovo (sídelne), ako aj sociálne. Priestorovo sú preferované sídla v zázemí miest alebo v dobrej dostupnosti z miest, z hľadiska sociálneho na suburbanizácii participujú najmä ľudia, ktorí majú vyšší sociálny status, mladší, väčšinou s deťmi, vzdelanejší a na vidiek sa sťahujú zvyčajne za lepšími podmienkami bývania, za lepším životným a sociálnym prostredím, resp. z preferencie istého životného štýlu.

Problematika odchodu ľudí do zázemia miest má viacero relevantných významových vrstiev. Súvisí nielen so sociálnou či kultúrnou zmenou v hodnotách ľudí, rozšírením alternatívnych životných štýlov a ich priestorovým priemetom, rastom preferencií bývania vo vidieckom prostredí, či so zhoršovaním ekologických, bezpečnostných či bytových podmienok v mestách, ale aj s decentralizáciou osídlenia, zlepšovaním sídelných podmienok na vidieku, rozvojom individuálnej dopravy a dobrými možnosťami dopravnej dostupnosti miest atď.

Suburbanizáciu možno považovať za reakciu občanov na komplex zmien, ktoré sa odohrali v spoločnosti i na dôsledky týchto zmien na ich životnú situáciu, na ich možnosti realizovať svoje predstavy v oblasti bývania. Prejavuje sa tu vplyv dostupnosti bývania rôznej kvality v rôznych typoch prostredia, finančná sila domácnosti či jednotlivca, hodnotové rámce, spokojnosť s lokalitou bydliska i atraktivnosť novej lokality a pod.

Ukazuje sa, že rozhodnutie odsťahovať sa z mesta nie je iba dôsledkom osobných preferencií istého prostredia, ale zvyčajne výsledkom komplexného pôsobenia rôznych sociálnych, ekonomických i kultúrnych vplyvov a procesov. Možnosť bývať vo vlastnom rodinnom dome, v prostredí umožňujúcom zvýšiť bezpečnosť a komfort rodinného i osobného života určite patrí medzi významné motívy sťahovania sa ľudí do zázemia miest. Svoju úlohu zohráva aj kvalita rezidenčného prostredia v meste i na vidieku. Zhoršujúce sa sociálne, ekologické, dopravné, bezpečnostné a iné kvality mestského prostredia motivujú ľudí k odchodu. Na druhej strane, romantizmus, ktorý voči vidieku stále u nás pretrváva,¹ robí z vidieckeho prostredia, zachovávaného si aj napriek zmenám viacero kvalít, veľmi atraktívne a preferované prostredie pre mnohých obyvateľov mesta, i keď podmienky na realizáciu majú iba niektoré sociálne kategórie tohto obyvateľstva.

Bývanie, ako významný ukazovateľ životnej úrovne, naberá jasné statusotvorné prejavy a začína výraznejšie reagovať na prehlbujúcu sa sociálnu polarizáciu spoločnosti v tejto oblasti s prejavmi v mestskom, ako i dedinskom prostredí. Možnosť realizovať svoje bývanie v rodinnom dome (záujem o túto formu bývania výrazne rastie), či už jeho výstavbou, alebo získaním lacnejšieho pozemku na výstavbu, resp. kúpou staršieho domu, či jeho modernizáciou, je vo vidieckom prostredí značne vyššia, ako v meste.

Na intenzitu a záujem o sťahovanie sa z miest na vidiek vplývajú i celkové civilizačné zmeny na slovenskom vidieku. Skvalitnenie podmienok na bývanie vo vidieckych sídlach, najmä pokiaľ ide o technickú infraštruktúru (hlavne vodovod a plyn), prispieva k tomu, že tieto sídla vytvárajú popri svojich nesporných kvalitách sociálneho i ekologického prostredia vhodné dispozície na dobré bývanie, ale aj na podnikanie.

Motívy odchodu z mesta sú pomerne diferencované – jednak ide o migrantov, ktorí majú snahu nájsť na vidieku priaznivejšie prostredie na bývanie, alebo prijateľné bývanie kvôli práci, rodine, deťom (zdravotnému stavu a pod.). Inú skupinu tvoria „hľadači“ vidieka (Bernard, 2006), u ktorých dominuje záujem o tesnejší kontakt s prírodou, krajinou, snaha o trávenie voľného času v prírodnom prostredí. Odmieňajú mestské prostredie z dôvodu jeho znečistenia, stresu, napätia, zhonu, anonymity, masovosti, psychického napätia a problémov, kriminality atď. Očakávajú, že vidiecke prostredie im poskytne pokoj, bezpečnosť, relax, kvalitné sociálne i ekologické prostredie. Ďalšiu kategóriu predstavujú tí, čo odchádzajú na vidiek, aby si vyriešili nejaký problém, napr. hľadajú finančne dostupné, ale pritom prijateľné bývanie, majú na to osobné alebo pracovné dôvody.

Postupom času sa však mení nielen intenzita, ale do istej miery aj štruktúra ľudí sťahujúcich sa z miest. Z veľkej časti to je záležitosť najvyšších príjmových skupín obyvateľstva. V poslednom období sa však toto spektrum rozširuje aj o kategórie stredných príjmových skupín, najmä mladších ľudí, ktorí využívajú možnosti stavebného sporenia, hypoték a iných dostupných finančných zdrojov na zabezpečenie bývania v rodinnom dome na vidieku.

Pri suburbanizácii musíme tiež rozlišovať, či ide o dobrovoľnú (chcenú), alebo nedobrovoľnú (vynútenú). Na Slovensku sa čoraz výraznejšie prejavuje aj druhý typ, žiaľ, stáva sa bežným nástrojom miest na riešenie situácie s problémovými sociálnymi skupinami. Vystahovanie týchto osôb predstavuje spôsob, ktorý mestá využívajú čoraz častejšie. Známe sú príklady miest Púchov či Komárno, Nové Zámky, Tornaľa a ďalších, ktoré sa zbavujú neplatičov či inak sociálne neprispôsobivých ľudí vystahovaním do okolitých obcí. Ide o pomerne nekorektné prenášanie problémov na iné, zvyčajne vidiecke obce. Tie sa im, prirodzene, snažia viac či menej úspešne brániť.

Hodnotiť doterajšie efekty suburbanizácie na Slovensku je veľmi zložitá. Zatiaľ čo niektoré dôsledky môžu byť hodnotené pozitívne napr. z ekonomického či socioštruktúrneho hľadiska, iné zasa negatívne – v sociálnej, sociokultúrnej alebo environmentálnej oblasti a naopak. Vidieckym sídlam suburbanizácia umožňuje napr. skvalitniť sociálnu a demografickú štruktúru, zlepšiť technickú i sociálnu infraštruktúru a vytvoríť priamo v obci nové pracovné príležitosti. Negatíva sa týkajú predovšetkým sociálnych a kultúrnych kontextov tohto procesu. Trend posilňovania záujmu o bývanie na dedine nemá efekty iba na dedine, ale aj v mestách, kde pomáha redukovať tlaky na nedostatok dostupných pozemkov, ale i bytov, ktorý je v mestách veľký. Na druhej strane, prevažne negatívne dôsledky na životné

prostredie miest má napr. preťaženosť dopravných sietí, záber poľnohospodárskej pôdy, razantné zásahy do vidieckej krajiny či architektúry vidieka, tlak na parkovacie miesta v centrách miest atď. Dôsledky suburbanizácie sú teda veľmi širokou problematikou, ktorú nemôžeme komplexne obsiahnuť. Zameriame sa najmä na spoločenské dôsledky a dôsledky na spoločenstvá v suburbánných sídlach.

Sociálne a kultúrne kontexty a dôsledky suburbanizácie na vidiecke prostredie

Suburbanizácia prináša nielen zmeny v rozmiestnení obyvateľstva či priestorovej štruktúre suburbií (pokiaľ ide o funkčné využitie územia či premenu vzhľadu obcí), ale zároveň znamená aj zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľov cieľových i zdrojových obcí a zmeny v spôsobe života migrantov. Tí si do nového prostredia, na vidiek (do suburbánných lokalít, sídel), prinášajú určité hodnoty, životný štýl, potreby spojené s bývaním, spôsoby konania, trávenia voľného času a pod., ktoré však musia aspoň čiastočne prispôbovať životným podmienkam v novom bydlisku. Tým zároveň ovplyvňujú charakter suburbánných lokalít, ale majú vplyv i na ich pôvodné obyvateľstvo. Profilujú sa nové prvky vo vzorcach spolužitia starousedlíkov a novoprichádzajúcich obyvateľov.

Sťahovanie na vidiek sa často spája nielen so snahou riešiť (zlepšiť) svoje bytové podmienky, ale zároveň si zachovať možnosť užívať výhody vidieka i mesta. Obyvatelov miest lákajú na vidiek najmä lacnejšie pozemky, lepšie životné prostredie, ale aj samotné vidiecke obce sa snažia rôznymi formami prilákať nových obyvateľov. Pristáhovalci tam však zväčša vytvárajú nové luxusné štvrte, ktoré sa architektúrou i veľkosťou výrazne líšia od ostatnej zástavby, a tieto satelitné štvrte sa často aj správajú ako samostatné sociálne celky. Ich obyvatelia sa iba sporadicky alebo vôbec nezúčastňujú na živote obce. Vedľa seba tak žijú dve spoločenstvá – pôvodné a nové, čo môže spôsobiť aj konfliktné situácie.

Napriek značnému vyrovnávaniu rozdielov medzi mestom a vidiekom, najmä v oblasti životnej úrovne, ako i spôsobu života v určitých oblastiach, a teda značnému obrúseniu hraníc medzi oboma spoločenstvami, považujeme vidiek za autonómnu sociálnu jednotku, ktorá si zachovala určité špecifické hodnoty a normy, pravidlá, vnímanie sveta, ale i svojský spôsob života. Ukazuje sa, že čím väčšie sú ekonomické, kultúrne a vzdelanostné rozdiely medzi pristáhovalcami a miestnymi obyvateľmi, tým zložitejšie je formovanie ich sociálnej integrácie, nadväzovanie sociálnych vzťahov atď.

Doterajšie poznatky dokumentujú, že najmä problém straty komunity, resp. straty kvalít sociálneho

prostredia v dôsledku suburbanizácie sa stáva závažným fenoménom a je pociťovaný ako ohrozenie socio-kultúrnej atmosféry obce, ktorá má pre pôvodné obyvateľstvo svoju hodnotu. Sociologické výskumy potvrdzujú, že napr. existencia a formovanie lokálnych spoločenstiev a sociálnej kohézie, predstavuje problémy, ktoré sa intenzívnejšie prejavujú najmä v nových suburbánných sídlach (Sedláková, 2006).

Dokumentuje to stav v obciach, ktoré už prešli výraznejšími etapami suburbanizácie. Tieto sídla, atraktívne pre developerov i záujemcov o bývanie, v dôsledku imigrácie obyvateľov z mesta narástli takmer na dvojnásobok. Začínajú si po prvej eufórii (spojenej najmä s možnosťou výhodne predať pozemky, resp. domy) uvedomovať nebezpečenstvo ohrozenia sociálno-kultúrnych kvalít prostredia obce. Príkladom môže byť napr. bratislavská mestská časť Záhorská Bystrica (ktorá si ešte zachovala do istej miery príjemný vidiecky charakter), alebo obce Mariánka, Rovinka či iné, najmä v zázemí väčších miest, kde sa tieto problémy stávajú vysoko aktuálnymi a prenikajú do lokálnej politiky.

Suburbanizačný proces výrazne mení sociálne prostredie dotknutých obcí. Výrazne sociálne selektívny charakter migrantov prichádzajúcich do suburbií prispieva k intenzifikácii sociálno-priestorovej polarizácie v týchto obciach. Suburbia nie sú rovnako prítlačivé pre všetkých, ale iba pre isté sociálne kategórie. Medzi nimi výrazne dominujú ľudia s vyšším vzdelaním, vyššie príjmové kategórie, osoby s vyšším sociálnym statusom, rodiny s deťmi. Hoci na jednej strane sa touto imigráciou zlepšuje demografická a vzdelanostná (sociálna) štruktúra týchto sídel, na druhej strane práve táto značná sociálna odlišnosť môže viesť k vzniku napätí medzi pristáhovalcami a pôvodnými obyvateľmi, ktoré môžu prerásť do konfliktov.

Imigranti často volia odchod z mesta na vidiek ako možnosť realizácie vlastných nárokov na kvalitu bývania, trávenia voľného času, či realizáciu alternatívnych životných štýlov. Vidiecke prostredie však vnímajú aj ako miesto funkčnej sociálnej kontroly, ktoré sa pre nich stáva garantom slobody a bezpečnosti. Prichádzajú do vidieckeho prostredia často so špecifickými sociálnymi a sídelnými potrebami a počítajú s tým, že na vidieku ich budú môcť bezproblémovo realizovať. Niekedy sa však dostávajú do rozporu s pôvodnými obyvateľmi a ich ochotou akceptovať tieto potreby. Suburbanizácia teda vedie k vytváraniu do istej miery novej sociálnej organizácie obce, v ktorej sa premietajú aj dôsledky tohto procesu na jej sociálne prostredie, či na podmienky integrácie pristáhovalcov. Táto problematika na Slovensku na podrobnejšiu analýzu zatiaľ iba čaká.

Sociálna integrácia pristáhovalcov do spoločenstva, resp. sociálneho prostredia vidieckej obce predstavu-

je zásadný problém obcí, kam smerujú silné prisťahovalecké prúdy z miest. Vzájomné ovplyvňovanie prichádzajúceho a pôvodného obyvateľstva sa premieta do životných štýlov oboch kategórií. Sociálna integrácia nie je taký jednoduchý proces, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, často sa nezvládne, jednak pre nezáujem novoprichádzajúcich, jednak pre nezáujem pôvodného obyvateľstva. Prispieva k tomu často nielen odlišnosť životných štýlov, ale zvyčajne aj priestorové oddelenie bývania prisťahovalcov, ktorí si vytvárajú samostatné obytné štvrte. Vizualizácia sociálnej odlišnosti (v sociálnej štruktúre, spôsobe života, v životnej úrovni) pôvodného a prisťahovaného obyvateľstva práve novou zástavbou (či už ako satelitu, či v kontakte s pôvodnou zástavbou) je prejavom, výrazom nielen polarizácie sociálno-priestorovej štruktúry obyvateľov suburbií, ale môže viesť k rozdeleniu sociálneho prostredia obce, a môže mať charakter sociálnej separácie (segregácie) nového obyvateľstva.

Zjednodušene možno povedať, že suburbanizované sídla tvoria zvláštnu skupinu vidieckych sídel. Suburbanizácia mení (v niektorých prípadoch podstatne) ich demografickú a sociálnu štruktúru (čo sa vždy nestretáva s pochopením autochtónov), ľudský kapitál (ktorý sa v niektorých prípadoch darí využiť na rozvoj sídla), ale i sociálny kapitál sídla (ktorý sa však ťažko začleňuje do sociálnych sietí obce). Zatiaľ mení len čiastočne sociokultúrne prostredie sídla (imigrované obyvateľstvo je viac prepojené so sociokultúrnym prostredím „jadrového“ mesta). Medzi mestským a dedinským sociokultúrnym prostredím sa vytvárajú sociálne siete šírenia informácií a aj znalostí, vytvárajú sa priaznivejšie podmienky na sociokultúrny rozvoj a šírenie znalostí potrebných na lokálny rozvoj.

* * *

Súčasnoscť prináša mestám nové vývojové výzvy, ale i nové problémy v ich sociálno-priestorovej organizácii. Prirôdzené vznikajúca diverzifikácia spoločnosti nepochybne zvyrazní rozdiely medzi preferovanými oblasťami mesta a medzi časťami a typmi zástavby dostupnými sociálne silným a slabým vrstvám obyvateľstva. Podobne i záujem investorov o nebytové funkcie domov povedie k intenzifikácii presunov obyvateľstva v rámci mestského teritória, ale i do zázemia miest.

Pokiaľ ide o suburbanizáciu, ktorej boom sa u nás ešte nedostavil, možno hovoriť o významnom a prirodzenom sídelnom trende, ktorý vyžaduje komplexnejšiu analýzu a hľadanie mechanizmov redukovania jeho negatívnych dôsledkov. Napriek tomu, že túto formu bývania začína aj na Slovensku preferovať čoraz viac ľudí, nemožno predpokladať, že bude viesť k takým priestorovým efektom, ako v západnej Európe a už vôbec nie v USA. Špecifiká v priestorovej

i sociálnej oblasti sa premietnu do intenzity i časovej dimenzie tohto procesu, ktorý okrem toho značne ovplyvnia aj lokálne kontexty každého z miest.

Prebiehajúce zmeny v hodnotových štruktúrach ľudí premietajúce sa aj do výberu miesta a spôsobu bývania, do sídelnej a regionálnej identity, zvyšovania sídelnej mobility počas života, budú viesť ku zväčšovaniu disparity ľudského sídlenia. V podmienkach Slovenska možno očakávať pokračovanie procesu suburbanizácie v zázemí veľkých a stredne veľkých miest, využívanie výhod mesta a vidieka vo výbere miesta na bývanie a ich spájanie do suburbanizačných foriem bývania, podporované aj výstavbou priemyselných a vedecko-technických parkov, podnikateľských inkubátorov a pod. v zázemí miest.

S ďalším vývojom suburbanizácie sú späté viaceré nejasnosti, nesúvisia ani tak s jej priestorovými dôsledkami. Hustá sídelná štruktúra zázemia našich miest nepochybne ovplyvní nielen priestorový vzorec suburbanizácie, ale i sociálnu skladbu v prímestských oblastiach. Otázne zostávajú skôr sociokultúrne dôsledky na suburbánne vidiecke sídla a formy spolužitia pôvodného obyvateľstva suburbií s prisťahovalcami z mesta. Podľa Ouředníčka (2002) je otázkou, či nájdu obe skupiny spoločné priority, alebo budú vznikáť konflikty medzi starými a novými elitami bojujúcimi o moc a presadenie vlastných predstáv o rozvoji obce.

Trend suburbanizácie je svojím charakterom rozporný pre sídlo a jeho komunitu (má pozitívne i negatívne stránky), ale sídla sa mu v súčasnosti už asi ťažko ubránia. Pri jeho rozsumnom využití (mať ho pod kontrolou), môže prospieť celkovému rozvoju vidieckych sídel. Na druhej strane je ale nevyhnutné zabrániť tomu, aby takéto obce stratili svoju identitu a dbať na to, aby sa nezmenili na typické periférne suburbanizované priestory. Možno predpokladať, že tento trend bude na Slovensku ešte určitý čas pôsobiť, ale postupne sa tieto územia budú saturovať a trend zrejme vyčerpá svoje priestorové možnosti.

Poznámka

1. V našom reprezentatívnom výskume (Gajdoš a kol., 2006) sme sledovali, z akých dôvodov sa ľudia chcú sťahovať zo svojho súčasného bydliska. V motívoch odchodu dominujú: nedostatok možností zabezpečiť si vhodné bývanie, nedostatok možností na spoločenské vyžitie, nasledovanie partnera, nedostatok pracovných príležitostí, zlé medziľudské vzťahy a nedostatočná občianska vybavenosť. Obyvatelia by sa chceli sťahovať najmä do mesta nad 20 000 obyvateľov, ale aj na dedinu blízko mesta. Sťahovanie na dedinu blízko mesta preferujú hlavne obyvatelia zo západného Slovenska, najmä z Bratislavského kraja, kde bývanie na dedine preferuje takmer polovica respondentov. Celkove však v kontexte budúcnosti

je bývanie na dedine v blízkosti mesta prezentované ako najpreferovanejší spôsob. To zároveň je aj nádejou pre menšie obce do 1 000 obyvateľov, ktorých atraktivita pre bývanie niektorých skupín obyvateľstva by mala rásť.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/5091/25 - Mesto v kontextoch sociálnej a sociálno priestorovej transformácie slovenskej spoločnosti.

Literatúra

- Bernard, J.: Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku. Sociologický časopis, 42, 2006, 4.
- Gajdoš, P., Pašiak, J.: Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie. Bratislava : SÚ SAV, 2006.
- Gajdoš, P. a kol.: Regióny SR v kontexte životných podmienok a rozvojových disponibilít. Bratislava : SÚ SAV, 2006.
- Matlovič, R., Ira, V., Sýkora, L., Szcyrba, Z.: Procesy transformacyjnej struktury przestrzennej miast postkomunistycznych (na przykładzie Pragi, Bratisławy, Ołomuńca oraz Preszowa). Konwersatorium wiedzy o mieście, 14, 2001, s. 9 – 21.

- Ouředníček, M.: Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Praha : Ústav pro ekopolitiku, 2002.
- Ouředníček, M.: Suburbanizace Prahy. Sociologický časopis, 39, 2003, č. 2.
- Sedláková, A.: Prímestská zóna – aréna vzniku nových foriem života spoločnosti. Prešov : FHPV Prešovskej univerzity, 2006.
- Sýkora, L.: Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. et al.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Praha : PrF Univerzity Karlovy, 2001.
- Sýkora, L.: Suburbanizace a její společenské důsledky. Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 39, 2003, č. 2.
- Vesselinov, E.: Eastern European Cities on the Move: New Housing and Segregation Patterns. Eurex, Lecture 10, 2004.

Doc. PhDr. Peter Gajdoš, CSc., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 814 67 Bratislava, peter.gajdos@savba.sk

Vyššia kvalita bytového fondu spojená so stereotypnosťou, ale aj nízkou sociabilitou prostredia. Príklad suburbia v zázemí mesta Piešťany. Foto: K. Moravanská

